

<https://liar.ui.ac.ir/?lang=en>

Literary Arts

E-ISSN: 2322-3448

Document Type: Research Paper

Vol. 17, Issue 4, No.53, 2026, pp. 19-32

Received: 06/03/2025

Accepted: 06/05/2025

Rhetorical and Argumentative Analysis of Persuasive Language in Rumi's *Majalis Sab'ah*: A Study Based on Toulmin's Theory

Faezeh Arab Yousefabadi *

Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Zabol, Sistan and Baluchistan, Iran
famoarab@uoz.ac.ir

Abstract

This study analyzes the rhetorical and argumentative structures of persuasive language in Rumi's *Majalis Sab'ah* using Stephen Toulmin's model of argumentation. Using a descriptive-analytical method, the research examines claims, grounds, and rebuttals within Rumi's sermons to uncover how he integrates mystical and philosophical concepts into persuasive discourse. The findings reveal that Rumi employs two primary types of claims: interpretive claims (symbolic readings of natural phenomena) and causal claims (cause-effect relationships). These claims are supported by transmitted grounds (Quranic verses, hadiths) and intuitive grounds (mystical experiences). Rebuttals, though less frequent, enhance argumentative flexibility by contextualizing claims within cultural and theological frameworks. Statistical analysis shows that interpretive claims dominate (50%), followed by transmitted grounds (32%), intuitive grounds (9%), and rebuttals (9%). Rumi's reliance on transmitted grounds reflects the religious epistemology of 13th-century Konya, while his use of metaphors and analogies bridges abstract mysticism with audience accessibility. The study concludes that *Majalis Sab'ah* exemplifies a sophisticated fusion of logical argumentation and poetic rhetoric, tailored to persuade diverse audiences through culturally resonant reasoning.

Keywords: *Majalis Sab'ah*, Claim, Argumentation, Rhetoric, Persuasive Language, Rumi.

Introduction

This research addresses the intersection of mysticism, rhetoric, and argumentation in Rumi's *Majalis Sab'ah*, a collection of sermons that exemplify the persuasive power of Persian mystical prose. The study's primary objective is to explore how Rumi constructs persuasive discourse using Stephen Toulmin's model, focusing on the interplay of claims, grounds, and rebuttals. Existing scholarship has analyzed Rumi's mystical themes (Gholamrezaei, 2008) and linguistic styles (Safari Bandpi, 2024), but few studies apply modern argumentation theory to his prose. The research gap lies in understanding how Rumi's sermons balance logical rigor with poetic expression to persuade diverse audiences, from scholars to commoners.

The study's significance stems from its novel application of Toulmin's (1958) framework to Persian mystical texts, offering insights into the adaptability of classical argumentation models in non-Western contexts. Two research questions are:

- 1) How does Rumi employ claims and grounds to validate mystical ideas?
- 2) What role do rebuttals play in moderating absolutist assertions?

*Corresponding author

Arab Yousefabadi, F. (2026). Rhetorical and Argumentative Analysis of Persuasive Language in Rumi's Seven Sessions: A Study Based on Toulmin's Theory. *Literary Arts*, 17(4), 19-32.

2322-3448 © University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC-ND/4.0/ License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

10.22108/liar.2025.144589.2444

The analysis is contextualized within the socio-religious milieu of 13th-century Konya, where sermons blended Islamic scholarship with Sufi symbolism. Konya, as a cultural crossroads of Persian, Islamic, and Byzantine influences, fostered a dynamic environment for intellectual and spiritual exchange. Rumi's sermons, delivered to heterogeneous audiences, reflect this diversity by weaving Quranic exegesis, hadith citations, and poetic imagery into a cohesive argumentative structure. This study illuminates how Rumi's rhetorical strategies resonate with both the theological expectations of his era and the universal appeal of mystical insights. By examining *Majalis Sab'ah* through Toulmin's lens, the research reveals the structural logic beneath Rumi's lyrical prose, contributing to global discussions on spiritual rhetoric. This analysis aims to deepen our understanding of how mystical discourse achieves persuasive impact across cultural and temporal boundaries.

Materials and Methods

The study adopts a qualitative-quantitative approach, combining textual analysis with Toulmin's argumentation model. Data were extracted from *Majalis Sab'ah* through line-by-line coding, identifying 55 interpretive claims, 35 transmitted grounds, 10 intuitive grounds, and 10 rebuttals. Statistical tools (Excel) quantified the frequency of each component, while qualitative analysis contextualized their rhetorical functions.

The coding process involved:

1. Categorization: Classifying claims as interpretive/causal and grounds as transmitted/intuitive.
2. Validation: Cross-referencing Quranic/hadith citations with classical commentaries.
3. Triangulation: Comparing Rumi's arguments with Toulmin's criteria (Toulmin, 1958).

Ethical considerations included avoiding anachronistic interpretations and adhering to the original Persian text (Mowlana, 2011).

Research Findings

The analysis highlights Rumi's strategic use of argumentative components (Table 1):

Table 1. Frequency of Argumentative Components in *Majalis Sab'ah*

Component	Frequency	Percentage
Interpretive Claims	55	50%
Transmitted Grounds	35	32%
Intuitive Grounds	10	9%
Rebuttals	10	9%

Key findings are:

- 1) Interpretive claims dominate, reflecting Rumi's symbolic exegesis of nature (e.g., dawn as divine revelation).
- 2) Transmitted grounds derive authority from Islamic texts, aligning with Konya's religious norms.
- 3) Rebuttals mitigate absolutism, as seen in Rumi's paradoxical treatment of sin and redemption.

Discussion of Results and Conclusions

Rumi's argumentation in *Majalis Sab'ah* transcends rigid logic by harmonizing mystical intuition with scriptural authority. His interpretive claims invite multilayered engagement, while rebuttals (e.g., "sin leading to salvation") reflect Sufi antinomianism, challenging conventional theological boundaries. The prevalence of transmitted grounds (32%) underscores the cultural weight of religious texts in 13th-century Konya, whereas intuitive grounds (9%) prioritize personal spiritual experience, aligning with the Sufi emphasis on inner revelation. This study demonstrates that Toulmin's model effectively decodes the persuasive mechanics of pre-modern texts, bridging rhetorical analysis and mystical studies.

The findings highlight Rumi's rhetorical sophistication, as he tailors his arguments to resonate with Konya's diverse audience, from religious scholars to lay devotees. His use of metaphors, such as dawn symbolizing divine truth, transforms abstract concepts into accessible imagery, while his strategic deployment of rebuttals ensures argumentative flexibility. This balance of logic and lyricism reflects the broader Sufi tradition of conveying profound truths through evocative language. The statistical dominance of interpretive claims (50%) underscores Rumi's reliance on symbolic exegesis, a hallmark of mystical discourse that invites continuous reinterpretation. The integration of Konya's religious culture, rooted in Islamic scholarship and Persian poetry, amplifies the text's persuasive force. Future research could extend Toulmin's framework to other Sufi works (e.g., Attar, Sanai) or explore comparative analyses across religious traditions, such as Christian mysticism or Buddhist sermons. Such studies could further elucidate how spiritual rhetoric adapts universal themes to specific cultural contexts. This analysis affirms *Majalis Sab'ah* as a masterful synthesis of argumentative rigor and poetic eloquence, cementing Rumi's legacy as a rhetorician of the divine whose work continues to inspire across centuries.

Limitations of the study include the focus on a single text and the subjective interpretation of mystical metaphors, which may vary across readers. The study also acknowledges the challenge of applying a modern framework to a medieval text, necessitating careful consideration of historical context to avoid anachronism.

تحلیل بلاغی و استدلالی زبان اقناعی در مجالس سبعه مولانا: مطالعه‌ای بر مبنای نظریه تولمین

فائزه عرب یوسف‌آبادی* , دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه زابل، زابل، ایران

famoarab@uoz.ac.ir

چکیده

این پژوهش به تحلیل بلاغی و استدلالی زبان اقناعی در کتاب *مجالس سبعه* مولانا بر مبنای نظریه استدلالی استیون تولمین (Stephen Toulmin) می‌پردازد. روش تحقیق در این مطالعه، تحلیلی-توصیفی و مبتنی بر تحلیل متن است که از طریق یادداشت‌برداری کتابخانه‌ای ادعاها، دلایل و استثنای موجود در استدلال‌های متن *مجالس سبعه* بررسی می‌شود. هدف اصلی این پژوهش، کشف نحوه استفاده مولانا از انواع ادعا، دلیل و استثنا در استدلال‌های موجود در *مجالس سبعه* است. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که مولانا در *مجالس سبعه* با طرح ادعاهایی مبتنی بر مفاهیم عمیق فلسفی و عرفانی، از دلایل نقلی و شهودی برای تقویت این ادعاها بهره می‌برد. ادعاهای او به دو دسته تفسیری و علی تقسیم می‌شود که اولی بر تأویل پدیده‌های طبیعی و دومی بر روابط سببی میان علت‌های ظاهری و غایی تأکید دارد. در این راستا، استثنایا نیز عملکردی کلیدی دارد و به استحکام و انعطاف‌پذیری استدلال‌ها کمک می‌کند و امکان تفسیرهای متنوع و عمیق‌تر از مفاهیم مطرح‌شده را فراهم می‌کند. در نهایت، یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که *مجالس سبعه* مولانا، متنی است که در آن به‌طرز مؤثری از عناصر بلاغی استدلال برای اقناع مخاطب استفاده شده و در نتیجه، غنای فلسفی و عرفانی آن را افزایش یافته است.

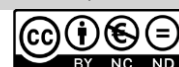
کلید واژه‌ها: مجالس سبعه، ادعا، استدلال، بلاغت، زبان اقناعی، مولانا.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

* مسؤول مکاتبات

(این مقاله با حمایت مالی دانشگاه زابل به شماره گرنت IR-UOZ-Gr3245 انجام شده است.)

عرب یوسف‌آبادی، فائزه. (۱۴۰۴). تحلیل بلاغی و استدلالی زبان اقناعی در مجالس سبعه مولانا: مطالعه‌ای بر مبنای نظریه تولمین، *فنون ادبی*، ۱۷ (۴)، ۱۹-۳۲.

۱- مقدمه

ادبیات عرفانی، در معنای گسترده خود، به مجموعه‌ای از آثار ادبی اطلاق می‌شود که مفاهیم و آموزه‌های عرفانی، فلسفی و دینی را از طریق زبان ادبی و هنری به مخاطب منتقل می‌کند. در این گونه ادبی، زبان قدرت خاصی دارد تا علاوه بر اینکه مفاهیم پیچیده و عمیق عرفانی را انتقال دهد، ساختارهای زبانی آن نیز به عنوان ابزار جلب توجه و ایجاد تأثیر عاطفی بر مخاطب عمل کند. در این میان، نثر عرفانی، یکی از قالب‌های بسیار مهم برای بیان حکمت‌ها و تجربیات روحانی است که در آن از زیبایی‌های زبانی و بلاغی برای ترغیب و متقاعدسازی مخاطبان استفاده شده است (پورمظفری، ۱۳۹۰، ص. ۳۵).

یک شیوه رایج در انتقال آموزه‌های عرفانی، ژانر گفتارنوشت است. گفتارنوشت، شیوه‌ای نوشتاری در متون صوفیانه است و آن در واقع تبدیل سخنان شفاهی به متنی نوشتاری است که ویژگی‌های گفتاری را در خود حفظ می‌کند. این شیوه اغلب در آثار عارفان به‌ویژه در مجالس و وعظ‌های آنان کاربرد داشته است. این نوع نوشتار، در حقیقت برای ثبت آموزه‌ها و مباحثات شفاهی عارفان، بدون تغییرات فراوان، در زبان و ساختار به کار رفته است (پورمظفری، ۱۳۹۰، ص. ۳۵) و به زبان ساده، مستقیم و حاوی استدلال (Argumentation) و اقناعی خطاب به مخاطب تکیه دارد.

در بسیاری از این آثار، از جمله در مجالس سبعه مولانا جلال‌الدین محمد بلخی، ویژگی اقناعی و استدلالی، ابزاری بلاغی برای تأثیرگذاری بیشتر بر مخاطب است. مقالات سبعه یکی از آثار مشهور گفتارنوشت مولانا است که از ثبت و نگارش مجموعه‌ای از سخنرانی‌ها و وعظ‌ها در دوره‌ای خاص از زندگی او به دست آمده است. این اثر که شامل هفت مجلس است، منعکس‌کننده آموزه‌های عرفانی، دینی و فلسفی مولانا و تفکرات عمیق او در زمینه وحدت وجود، عشق الهی، معرفت و جهل است (غلامرضایی، ۱۳۸۷، ص. ۲۵۸) که در آن مولانا با بهره‌گیری از زبان اقناعی و استدلالی به تبیین و اثبات مفاهیم پیچیده عرفانی پرداخته است. در مقالات سبعه، مولانا با استفاده از استعاره‌ها، تمثیل‌ها و نقل‌های حدیثی و قرآنی، برای مسائلی چون عشق الهی، معرفت، وحدت وجود و جایگاه انسان در مسیر عرفانی استدلال‌های بسیاری آورده و این مفاهیم را برای مخاطبان به شیوه‌ای قابل درک اثبات کرده است (پورمظفری، ۱۳۹۰، ص. ۳۲-۶۰). او با نبوغ خویش از این روش‌ها برای القای معانی عرفانی و اندیشه‌های شگرف خویش بهره برده است (رحیمی و بیدختی، ۱۳۹۹، ص. ۸۳). بر همین اساس، مقالات سبعه را می‌توان اثری به حساب آورد که ضمن اینکه بر پایه تعالیم دینی و عرفانی استوار است، از شیوه‌های بلاغی و اقناعی خاصی بهره برده است تا مفاهیم مدنظر مولانا را به شیوه‌ای مستدل و تأثیرگذار به مخاطبان منتقل کند (رحمانی خلیلی، ۱۳۹۸، ص. ۱۳۶-۱۱۳).

در این پژوهش، با بررسی این اثر بر مبنای نظریه بلاغی و استدلالی استیون (Stephen Toulmin)، زبان اقناعی و استدلالی مجالس سبعه تحلیل می‌شود. نظریه تولمین، با تأکید بر بررسی استدلال‌ها و انواع آن، ابزار مناسبی برای تحلیل مجالس سبعه است که در آن، استدلال‌ها و آموزه‌ها در قالب مجلس‌گویی ارائه می‌شود. استفاده از نظریه تولمین در تحلیل این اثر می‌تواند به درک بهتر ساختارهای ارتباط کلامی مولانا با مخاطب کمک کند. پژوهش بر پایه این پرسش اصلی شکل گرفت که مولانا در مجالس سبعه چگونه با استفاده از زبان اقناعی و بلاغی، مفاهیم عمیق فلسفی و عرفانی را بیان می‌کند؟ بنابراین، هدف در این پژوهش، بررسی چگونگی استفاده از ادعاها و دلایل به همراه استثنایها در استدلال‌های مولانا در مجالس سبعه است. روش تحقیق این پژوهش، تحلیلی-توصیفی است که با هدف شناسایی و تحلیل ساختار استدلالی مجالس سبعه مولانا براساس نظریه استیون تولمین طراحی شده است. گردآوری داده‌ها که یکی از مرحله‌های بنیادین این پژوهش بود، با مطالعه نظام‌مند متن مجالس سبعه انجام شد. فرایند انتخاب نمونه‌ها با مطالعه خطبه‌خط کل متن آغاز شد. هر مجلس به صورت جداگانه بررسی شد تا بخش‌هایی که استدلال‌های کامل دارد، شناسایی شود. پس از انتخاب نمونه‌ها، کدگذاری داده‌ها در گام بعدی انجام و

داده‌های کدگذاری شده برای تحلیل آماری آماده شد. بسامد مؤلفه‌ها، مانند ادعاهای تفسیری، دلایل نقلی و استثناها، با استفاده از ابزارهای ساده آماری محاسبه شد تا الگوهای استدلالی مولانا شناسایی شود. تکمیل بررسی کیفی یافته‌ها نشان داد که چگونه مولانا با ترکیب دلایل مختلف، استدلال‌هایی خلق کرده که برای مخاطبان متنوع، جذاب‌اند.

نتایج اولیه حاکی از آن است که مولانا در مجالس سبعه با طرح ادعاهایی درباره مفاهیم فلسفی و عرفانی، این ادعاهای عمدتاً تفسیری را به وسیله دلایل غالباً نقلی مستحکم می‌کند؛ زیرا در فضای معرفتی دینی، حجیت نقل، بیشترین قدرت اقناعی را دارد، ضمن اینکه دلایل شهودی نیز کارکردی انکارناپذیر در تکمیل استدلال‌های مولانا دارد. در بخشی از این ادعاها استثناهایی وجود دارد که امکان تفسیرهای متنوع و عمیق‌تری از مفاهیم مطرح‌شده را فراهم می‌کند و به غنای فلسفی و عرفانی اثر او می‌افزاید. توضیح بیشتر اینکه استدلال‌های مولانا در مجالس سبعه متأثر از بافت تاریخی و فرهنگی قونیه است.

نظریه تولمین تأکید دارد که استدلال‌ها در بستر اجتماعی و تاریخی شکل می‌گیرد و بدون توجه به این زمینه‌ها، تحلیل آنها ناقص می‌ماند (Toulmin, 2003, p. 145). قونیه، به عنوان مرکزی برای تلاقی فرهنگ‌های ایرانی و اسلامی، فضایی فراهم آورده بود که مولانا در آن با مخاطبانی متنوع، از عامه مردم تا صوفیان، سخن می‌گفت. سنت وعظ اسلامی که در قونیه رواج داشت، از خطیب می‌طلبد که با زبانی ساده و تأثیرگذار، مفاهیم را منتقل کند. مولانا این سنت را با تمثیل‌های عرفانی غنی کرد. مخاطبان مولانا که شامل قشرهای مختلف بودند، استدلال‌های او را شکل دادند. فرهنگ عرفانی قونیه نیز به مولانا امکان داد تا استدلال‌هایش را با تصاویر شاعرانه غنی کند. سنت خطابه همچنین ایجاب می‌کرد که استدلال‌ها عاطفی باشد. مولانا با دلایل شهودی، این امکان را در متن خویش ایجاد کرد.

۲- پیشینه تحقیق

درباره کتاب مجالس سبعه پژوهش‌هایی انجام شده است، از جمله گلی‌زاده و احمدی (۱۴۰۲) در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل مقایسه‌ای مجالس سبعه و مکاتیب براساس فرائق اندیشگانی در دستور نقش‌گرای هلیدی» با استفاده از نظریه دستور نقش‌گرای هلیدی، روابط بینامتنی و مقایسه دو اثر مجالس سبعه و مکاتیب را مدنظر قرار داده‌اند. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که در مجالس سبعه فرایند مادی و در مکاتیب، فرایند رابط‌های پربسامد است که علت آن را می‌توان در نوع کارکرد هر فرایند با توجه به موضوع مجالس سبعه که خطابه و مجلس‌گویی و مکاتیب که نامه‌های مولوی است، دانست. صفری بندپی (۱۴۰۳) نیز در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل عناصر زبان عرفانی مولانا در مجالس سبعه» به تحلیل اجزای زبان عرفانی در این اثر پرداخته است. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که مولانا در این کتاب، از طریق مناجات دلنشین و زیبای خود، نمونه‌ای از رابطه روحانی و عرفانی انسان با خدا را نشان می‌دهد و از آن‌پس با استفاده از ابزارهای بلاغی، اندیشه باطن‌گرایی خود را آشکار می‌سازد.

از دیگر پژوهش‌ها می‌توان به مقاله رحمانی خلیلی و همکاران (۱۳۹۸) با عنوان «بررسی ابعاد تعلیمی اشعار ذکرشده در فیه ما فیه و مجالس سبعه بر پایه نظریه تقابل‌های دوگانه» اشاره کرد که به‌طور ویژه، بر تأثیر این تقابل‌ها در انتقال پیام‌های تعلیمی و عرفانی مولانا تأکید دارد و نشان می‌دهد که مولانا به تناسب مخاطبان خود که بیشتر، از اقشار پایین جامعه بوده‌اند، از تقابل‌های تعلیمی واژگانی، بیشتر استفاده کرده است؛ چراکه برای درک آن، نیاز به دانش چندان عالی نیست. بازوند و امرایی (۱۳۹۹) نیز در مقاله «جستاری در تأویل‌های مولوی از احادیث شریف در کتاب مجالس سبعه و فیه ما فیه» به بررسی تأویل‌های مولوی در این دو اثر پرداختند و نشان دادند که مولانا در تأویل‌های خود، به بُعد باطنی و فلسفی آنها نیز توجه کرده است و این باعث شده که این آثار به منابع غنی برای فهم مسائل عرفانی و فلسفی تبدیل شود. در این مقاله تأکید شده است که تأویل‌های وی در آثار متثور به‌ویژه مجالس سبعه و فیه ما فیه نشان‌دهنده احاطه مولوی به معارف الهی به‌ویژه علوم حدیث است.

همچنین غلامرضایی (۱۳۸۷) در مقاله «مجلس‌گویی و شیوه‌های آن براساس مجالس سبعه مولوی» به تحلیل شیوه‌های مجلس‌گویی در آثار مولانا پرداخته، تأکید دارد که نثر مجالس سبعه ویژگی‌های خاصی دارد که تحت‌تأثیر شیوه‌های وعظ و خطاب به مخاطبان عام و متوسط قرار دارد. در مجالس مولوی از شیوه‌های بلاغی مانند تکرار و تأکید و پرسش و امثال آنها نیز در القای مطلب به مخاطب استفاده شده است. به کار بستن بیشتر شیوه‌های ذکرشده براساس رعایت مقتضای حال است. از دیگر سو، جعفری تبار (۱۳۹۸) نیز در پژوهشی که با عنوان «اجرای مدل استدلالی تولمین در حقوق» این مدل را در قلمرو حقوق بررسی و تمایز آن را با منطق صوری برجسته کرد. نتایج این مقاله نشان داد که برخلاف رویکرد ارسطویی که اعتبار استدلال را در ساختار صوری آن جست‌وجو می‌کند، مدل تولمین اعتبار استدلال را به مقبولیت محتوای آن نزد مخاطبان وابسته می‌داند. در این چهارچوب، استدلال از ادعایی آغاز شده، با داده‌های موضوعی و توجیهات حکمی پشتیبانی می‌شود و به نتایجی احتمالی، نه الزامی منتهی می‌شود. این دیدگاه، قابلیت انعطاف مدل تولمین را در تحلیل استدلال‌های حقوقی نمایان می‌سازد.

همزمان، مزینانی و نصیری (۱۳۹۸) در مطالعه‌ای با عنوان «طرح روش تحقیق جهت کاربست نظریه استدلال تولمین در سبک‌شناسی، تحلیل گفتمان و زبان‌شناسی حقوقی» افق‌های این نظریه را به حوزه‌های زبان‌شناسی و تحلیل گفتمان گسترش دادند. ایشان روشی نظام‌مند پیشنهاد کردند که با تحلیل متونی متنوع، از شعر پروین اعتصامی تا لوایح دفاعی و سخنرانی سیاسی، توانایی مدل تولمین را در شناسایی الگوهای استدلالی در ژانرهای مختلف نشان داد و پیوندی مفهومی میان منطق و تحلیل زبانی ایجاد کرد.

اسکویی (۱۳۹۴) نیز در مقاله‌ای با عنوان «شیوه‌های تعلیلی شاعران سبک آذربایجانی» کاربرد نظریه تولمین را در قلمرو ادبیات سبک آذربایجانی بررسی و شیوه‌های تعلیلی شاعرانی چون خاقانی، نظامی، مجیرالدین، فلکی و مهستی را از طریق فنون بلاغی نظیر تشبیه، تمثیل، سوگند و تلمیح تحلیل کرد. این بررسی، توانایی نظریه تولمین را در پیوند منطق استدلالی با زیبایی‌شناسی ادبی آشکار ساخت. این پژوهش‌ها، از حقوق تا زبان‌شناسی و ادبیات، گواهی بر ظرفیت‌های گسترده نظریه تولمین در تحلیل استدلال‌های متنوع است و هریک به گونه‌ای مکمل، ابعاد این چهارچوب را روشن می‌سازد.

با توجه به این پیشینه پژوهشی، می‌توان گفت که درک عمیق‌تر و تحلیل ساختارهای استدلالی و بلاغی مجالس سبعه مولانا از طریق بهره‌گیری از نظریه‌های جدید در بلاغت و استدلال، همچنان جای تحقیق و پژوهش دارد و مقاله حاضر نخستین پژوهشی است که از این منظر به این کتاب می‌پردازد.

۳ - بحث و بررسی

استدلال از نخستین موضوع‌هایی است که فیلسوفان به آن پرداخته‌اند. استدلال در دوران باستان بیشتر در چهارچوب منطق صوری و قیاسی بررسی می‌شد. ارسطو (Aristotle) در کتاب *ارغنون* (Organon) که در سنت اسلامی به منطق شهرت یافته است، استدلال را به دو گونه قیاسی (Syllogism) و استقرایی (Induction) تقسیم کرد و نخستین دستگاه منطقی را بنیان نهاد (Aristotle, 1800/1400, p. 25). او در این کتاب به بررسی چستی برهان، ساختار مقدمات و نقش آن در استنتاج‌های منطقی پرداخت. قیاس در این سنت، ابزاری برای رسیدن به نتایج قطعی و ضروری شناخته می‌شد، درحالی‌که استقرا به دلیل اتکای آن به شواهد جزئی، دقت کمتری داشت (Aristotle, 1800/1400, p. 53).

با ترجمه آثار فلسفی یونان به عربی در دوران تمدن اسلامی، نظریه‌های استدلال در میان متفکران مسلمان گسترش یافت. ابن‌سینا در اثر مهم خود *الشفاء*، علاوه بر بررسی قیاس برهانی، به معرفی قیاس جدلی پرداخت که برای استدلال‌های کلامی و

بلاغی استفاده می‌شود. او همچنین بر اهمیت گزاره‌های احتمالی در فرایند استدلال تأکید کرد که این موضوع بعدها در نظریه‌های مدرن استدلال به آن توجه شد. در دوران مدرن، اندیشمندانی چون فرانسیس بیکن (Francis Bacon) و کارل پوپر (Karl Popper) به نقد منطق ارسطویی پرداختند. بیکن در *ارغنون نو* (Novum Organum) روش استقرایی را جایگزینی برای قیاس صوری مطرح کرد و استدلال علمی را بر پایه مشاهده و تجربه بنا نهاد (Bacon, 1620, p. 37). از سوی دیگر، پوپر در منطق اکتشاف علمی (The Logic of Scientific Discovery) نظریه ابطال‌پذیری (Falsifiability) را ارائه کرد که تأکید آن بر امکان آزمون‌پذیری نظریات علمی بود (Popper, 2002, p. 112).

پس از این افراد، یکی از نظریه‌پردازان بسیار برجسته استدلال در قرن بیستم، استیون تولمین بود که در کتاب *کاربردهای استدلال* (The Uses of Argument) مدلی جایگزین برای تحلیل استدلال ارائه کرد (Popper, 2002, p. 112). تولمین برخلاف منطق‌دانان کلاسیک، معتقد بود که استدلال‌ها نباید به‌طور مجرد و انتزاعی تحلیل شود؛ بلکه باید در زمینه اجتماعی و فرهنگی خود بررسی شود (Toulmin, 1958, p. 27). مدل تولمین کاربرد گسترده‌ای در تحلیل گفتمان و مطالعات بلاغی دارد و می‌تواند بررسی ساختار استدلال در متون صوفیانه، مفید باشد (مزینانی و نصیری، ۱۳۹۸، ص. ۱۷۴). در ادامه مؤلفه‌های نظریه استدلال تولمین را با بازتابانی مصادیق آن در کتاب *مجالس سبعة مولوی* معرفی می‌کنیم:

۳-۱- ادعا (Claim)

تولمین معتقد است که هر استدلال، متضمن یک ادعا است که گوینده قصد اثبات آن را دارد (Toulmin, 1958, p. 87). ادعا انواعی دارد و نوع تفسیری آن، هنگامی مطرح می‌شود که گوینده به ارائه برداشتی از پدیده یا مفهومی می‌پردازد (Toulmin, 1958, p. 132). مولانا جلال‌الدین محمد بلخی در یکی از مجالس سبعة، ادعای تفسیری خویش را این‌گونه بیان می‌کند: «چون صبح بدمد، ما را به کوی قبول تو یابد» (مولانا، ۱۳۹۰، ص. ۵۶). این جمله، علاوه بر اینکه توصیفی از طلوع خورشید است، تأکیدی است بر ظهور حقیقت در جان انسان که در آن، رویدادی طبیعی، یعنی طلوع صبح به‌عنوان نمادی برای حقیقتی ماوراء طبیعت به کار گرفته شده است. در نظریه تولمین، چنین کاربردی از مفاهیم نمادین، نشان‌دهنده استفاده از استدلال تفسیری است که گوینده را قادر می‌سازد تا استدلال خود را در بسترهای معنایی گوناگون تقویت کند (Toulmin, 2003, p. 145). از دیگر سو، در نظریه تولمین، ادعاهای علی نیز وجود دارد که از طریق استدلال مبتنی بر رابطه علت و معلولی تقویت می‌شود (Toulmin, 2003, p. 187). ادعاهای علی نیز در مجالس سبعة وجود دارد. مولانا در بخشی از این مجالس چنین ادعایی را مطرح می‌کند: «هرکه او اندر شبی یک شربت وصل تو خورد، چون نماند آن شراب، او داند از رنج خمار» (مولانا، ۱۳۹۰، ص. ۶۲). این ادعایی علی است؛ زیرا نشان می‌دهد که تجربه وصال، پیامدی روان‌شناختی (رنج فراق) دارد و این دو، رابطه علت و معلولی دارد.

۳-۲- دلیل (Data)

مؤلفه دلیل در نظریه تولمین، نقشی بنیادین در پشتیبانی از ادعا دارد؛ زیرا هر استدلال معتبر باید بر شواهدی استوار باشد که هم از ادعا حمایت کند و هم در بافت گفتمانی مطرح‌شده برای مخاطب پذیرفتنی باشد (Toulmin, 2003, p. 87). در بررسی ساختار استدلالی *مجالس سبعة*، دو گونه دلیل برجسته است: نخست دلایل نقلی که بیشتر از قرآن، احادیث و اخبار است. این نوع دلیل، در سنت‌های کلامی و فقهی اسلامی، همواره اصلی‌ترین پشتوانه برای استدلال استفاده می‌شده است. مولانا در یکی از مجالس، برای تبیین ادعای وحدت وجود، آن را این‌گونه با روایتی از رسول اکرم (ص) همراه با دلیل نقل کرده است:

«رسول الله صلی الله علیه و سلم آن ترجمان بارگاه قدم، آن افصح عرب و عجم، آن معدن علم و کرم، آن شهنشاہ بی‌طبل و علم، سید کائنات، سلطان موجودات، جواب فرمود که: ای یاران صادق و ای صحابه موافق، بدانید که اگر سیل با قوت از کوهسار، غلت‌غلطان عاشق‌وار به دریا باز رود و به دریا پیوندد، با چندین دست‌وپا که آب‌ها دست‌وپای یکدیگرند و مرکب یکدیگرند، به قوت همدیگر کوه و بیابان را ببرند و به دریا که اصل ایشان است، پیوندند» (مولانا، ۱۳۹۰، ص. ۷۳). این ادعا که با نقل حدیث تقویت شده است، نشان می‌دهد که مولانا چگونه از دلایل نقلی برای اقناع مخاطبان در پذیرش نظرش استفاده کرده است.

در نظریه استدلالی استیون تولمین، در کنار مؤلفه دلیل، نکته‌ای به نام تضمین (Warrant) مطرح می‌شود. تضمین، اصول و قواعدی کلی است که ارتباط منطقی میان دلیل و ادعا را برقرار می‌کند (Toulmin, 2003, p. 92). اگر دلیل را شواهد نقلی یا شهودی بدانیم و ادعا را گزاره‌ای که استدلال درصدد اثبات آن است، تضمین در واقع بنیانی است که نشان می‌دهد چرا این دلیل، به‌درستی به آن ادعا منتهی می‌شود؛ به عبارت دیگر، تضمین حکم نوعی اصل منطقی، معرفتی یا ارزشی را دارد که استدلال بر آن استوار است.

مولانا در ساختار استدلالی خود در مجالس سبعة، فقط به آوردن دلایل اکتفا نمی‌کند و از طریق تضمین‌های مناسب، پیوندی ناگسستنی میان دلیل و ادعا ایجاد می‌کند، به‌نحوی که مخاطب در پذیرش استدلال او دچار تردید نشود. در بخشی از مجالس سبعة، مولانا این‌گونه از تضمین برای مشروعیت‌بخشی به استدلال خود استفاده می‌کند. او در جایی می‌گوید: «باد علم و آب علم از بهر نهال آدمی فرستاده‌اند که: العلم حیوة القلوب و العمل کفارة الذنوب» (مولانا، ۱۳۹۰، ص. ۳۸)، در اینجا، دلیل او نقلی است؛ زیرا مستقیم به حدیث نبوی استناد می‌کند. ادعای او این است که علم و عمل، حیات معنوی انسان را تضمین می‌کنند؛ اما چه چیزی این دلیل را مشروعیت می‌بخشد؟ تضمین او این قاعده معرفتی است که هر آنچه رسول خدا فرموده است، حجت است.

در جایی دیگر مولانا می‌گوید: «عقل چیست؟ قندیل عالم مهین و نور طور سینین و امیر داد و خلیفه عادل حضرت رب‌العالمین است» (مولانا، ۱۳۹۰، ص. ۲۸)، او در حال ارائه ادعایی تفسیری درباره جایگاه عقل در نظام الهی است. دلیل او برای این ادعا، نوعی دلیل نقلی است که از آیات قرآن بهره می‌برد و عقل را به «طور سینین»، «و هذا البلد الامین» پیوند می‌دهد؛ اما چه چیزی این ارتباط را مشروع و منطقی می‌کند؟ تضمین این استدلال، این قاعده معرفتی است که هر پدیده‌ای که در قرآن مورد تأکید باشد، شأنی الهی دارد. در اینجا، مولانا علاوه بر اینکه عقل را با آیات قرآنی مقایسه می‌کند، به دلیل همین قیاس، آن را به جایگاهی الهی می‌رساند. این تضمین نشان می‌دهد که اگر عقل همان «نور طور سینین» است؛ پس باید آن را تبعیت کرد؛ بنابراین، دلیل نقلی که مولانا ارائه می‌دهد، به واسطه تضمین الهی بودن هر آنچه در قرآن آمده، مشروعیت یافته است و به‌درستی از ادعای او پشتیبانی می‌کند.

در این بخش، مولانا ساختار استدلالی سه‌مرحله‌ای را به کار می‌برد که در نظریه تولمین، الگویی استاندارد برای اقناع مخاطب شناخته می‌شود: نخست، ادعایی را مطرح می‌کند؛ سپس با ارائه دلیلی نقلی، آن را پشتیبانی می‌کند و در نهایت با استفاده از تضمینی کلی، نشان می‌دهد که این دلیل، ارتباط منطقی و معرفتی با ادعا دارد.

ادعای مولانا در اینجا آن است که عقل، شریف‌ترین و والاترین مخلوق الهی است. برای اثبات این ادعا، به حدیثی از پیامبر (ص) استناد می‌کند که در آن، خداوند، عقل را منشأ معرفت و اطاعت معرفی کرده است: «ان الله تعالی لما خلق العقل، قال له: اقعد، فقعده... ثم قال له: بک اعرف و بک اعبد و بک اطاع و بک اعطى و بک اعاتب، لک الثواب و علیک العقاب» (مولانا، ۱۳۹۰، ص. ۲۸).

این دلیل، یک دلیل نقلی است، زیرا مستقیم از حدیث نبوی گرفته شده است و در چهارچوب سنت کلامی و نقلی اسلام قرار دارد؛ اما نکته مهم در استدلال مولانا، نحوه مشروعت بخشی به این دلیل است. او تضمینی را ارائه می دهد که این دلیل را به قاعده ای کلی مرتبط می کند: «عقل چیست؟ سلطان عادل و خوش خوست و سایه رحمت لا هو الا هوست.» (مولانا، ۱۳۹۰، ص. ۲۹). این جمله، تضمین مولانا را آشکار می کند. او نمی گذارد که مخاطب، دلیل نقلی را فقط گزاره ای منفرد ببیند؛ بلکه آن را درون چهارچوبی گسترده تر قرار می دهد که در سنت فکری اسلامی جا افتاده است؛ یعنی از آنجاکه در مبانی کلامی و بلاغی اسلامی، عقل شریف ترین مخلوق معرفی شده است؛ پس حدیثی که چنین جایگاهی را برای عقل قائل است، پذیرفتنی و معتبر خواهد بود. این روش، دقیقاً مطابق با قاعده ای است که جرجانی بیان کرده است: «إذا كانت المقدمة مقبولة عند المخاطب، كان الاستدلال بها أبلغ في الحجّة و أقطع للنزاع»^۱ (جرجانی، ۱۴۳۳ق، ص. ۲۷۶).

جرجانی در اینجا تأکید می کند که پذیرش استدلال، به میزان مشروعت مقدمه آن بستگی دارد. مولانا نیز از همین شیوه استفاده می کند: او از حدیثی نبوی به عنوان دلیل استفاده می کند؛ اما برای اینکه این دلیل در نظر مخاطب مستحکم تر و پذیرفتنی تر شود آن را درون قاعده ای کلی (برتری عقل در سنت اسلامی) قرار می دهد. در واقع تضمین او، همان اصلی است که مخاطب پیشاپیش آن را پذیرفته است و همین موضوع باعث می شود که دلیل نقلی نیز پذیرفته شود.

این قاعده نشان می دهد که استدلال فقط زمانی پذیرفتنی است که دلیل ارائه شده برای مخاطب، براساس اصولی باشد که در نظام معرفتی او جایگاه معتبری دارد. این مسئله در نظریه تولمین نیز به وضوح مطرح شده است؛ زیرا تولمین تأکید دارد که تضمین باید بنیان معرفتی دلیل را مشخص کند و آن را به ادعا پیوند دهد (Toulmin, 2003, p. 95). این قاعده نشان دهنده آن است که تضمین در استدلال نه تنها باید ارتباط منطقی میان دلیل و ادعا را برقرار کند، بلکه باید ریشه در اصولی داشته باشد که در نظام معرفتی و باورهای طرف مقابل، از پیش پذیرفته شده باشد؛ در غیر این صورت، مخاطب آن را رد خواهد کرد.

در کنار دلایل نقلی، دلیل شهودی نیز جایگاه ویژه ای در استدلال های مولانا دارد؛ زیرا در نظام فکری او شناخت حقیقت از طریق تجربه مستقیم و کشف باطنی، برتر از استدلال عقلی دانسته شده است و زمانی که عقل در دام مقولات ذهنی گرفتار است و فقط می تواند تصاویری ناقص از حقیقت ارائه دهد. شهود، قادر است شناختی بی واسطه از حقیقت را ثابت کند (ابن عربی، ۱۳۹۳، ص. ۳۲۴)؛ بر این اساس، مولانا در یکی از مجالس، سفر روحانی سالک را همچون حرکتی از قطره به دریا چنین توصیف می کند:

«ای قطره بیچاره، خاک خصم تو، باد خصم تو، تاب آفتاب خصم تو، مقصودت که دریاست سخت دور است، ای قطره بی دست و پا، در میان چندین اعدا، جانب دریا چون خواهی رفتن؟ قطره به زبان حال می گوید که: در جان من که قطره ای ام و ضعیفم، شوقی است از تأثیر عنایت دریای بی پایان که: و حملها الانسان انه كان ظلوماً جهولاً.» (مولانا، ۱۳۹۰، ص. ۱۱۵)

در این بخش، مولانا از تمثیلی عرفانی بهره گرفته است تا نیروی شوق را دلیلی شهودی برای حرکت سالک به سوی حق معرفی کند. این شوق، همان اشتیاق ذاتی روح برای بازگشت به مبدأ است که در حکمت اشراقی سهروردی نیز عامل اصلی حرکت روحانی مطرح می شود (سهروردی، ۱۳۷۲، ص. ۱۹۹). در اینجا مولانا از نظامی استدلالی استفاده می کند که در آن، دلیل نقلی آیه قرآن کریم در مرتبه نخست قرار ندارد؛ بلکه به مثابه دلیلی برای دلیل شهودی عمل می کند. ادعای او این است که انسان جزئی از کل است و مقصد حقیقی اش بازگشت به اصل خویش است. دلیل او این است که قطره کوچک، دریا را در درون خود دارد و تحت تأثیر دریای عنایت جلو می رود.

^۱ برگردان: اگر مقدمه ای نزد مخاطب پذیرفته شده باشد، استدلال بر پایه آن، در اقناع قوی تر و در رفع نزاع، قاطع تر خواهد بود.

در این بخش، مولانا، نظامی استدلالی را بنا می‌کند که در آن، دلایل نقلی و شهودی در پیوند با یکدیگر عمل می‌کنند. او از قرآن برای دلیل نقلی بهره می‌گیرد؛ اما دلیل اصلی را در تجربه‌ای شهودی و کشفی باطنی می‌داند. نمونه دیگر را بنگرید «ای ترازو، گرانی به چه حاصل کنیم؟ گفت: شما چون پوستید و جسمید، آب و گلید خویشتن را مغز نغز و جان و دلی حال کنی» (مولانا، ۱۳۹۰، ص. ۴۸). دلیل مولانا، شهودی است؛ زیرا مبتنی بر تأمل در طبیعت انسانی و درک درونی از تعالی روح است. او در این استدلال، برای مخاطب روشن می‌کند که جسم مادی بی‌ارزش است و تنها جوهر باطنی او تعیین‌کننده جایگاه حقیقی‌اش است. ادعای او این است که معرفت حقیقی، تنها از طریق رشد باطنی حاصل می‌شود؛ اما تضمین او چیست؟ این اصل که آنچه سبک است بی‌ارزش است و آنچه سنگین است بهای بیشتری دارد. همین تضمین که بر اصل وزین بودن حقیقت دلالت دارد، استدلال را برای مخاطب موجه می‌سازد و دلیل شهودی را در راستای تأیید ادعا قرار می‌دهد.

۳-۳- استثنا (Rebuttal)

در نظریه استدلالی، آنجا که سخن از اقناع عقلانی در میان است، استثنا یکی از بنیادی‌ترین سازوکارهایی است که در تنظیم ساختار یک استدلال، نقشی تعیین‌کننده دارد؛ زیرا استدلال هیچ‌گاه نمی‌تواند در خلأ شکل بگیرد و همواره در میان احتمالات، محدودیت‌ها و شواهد متنوع قرار دارد؛ بر این اساس، ادعاهای مطلق به‌ندرت کارآمدند؛ مگر آنکه استثناهایی آنها را در چهارچوبی مشخص تعریف کنند. آن که می‌گوید «تمام مردم همیشه راست‌گو هستند»، در برابر تنها یک خلاف، ادعای خود را متزلزل می‌بیند؛ از همین رو، در الگوهای دقیق استدلالی، وجود استثناها به قوت استدلال می‌افزاید و نشان می‌دهد که گوینده آگاه است که سخنش نمی‌تواند در تمام حالات یکسره صادق باشد (Toulmin, 1958, p. 123).

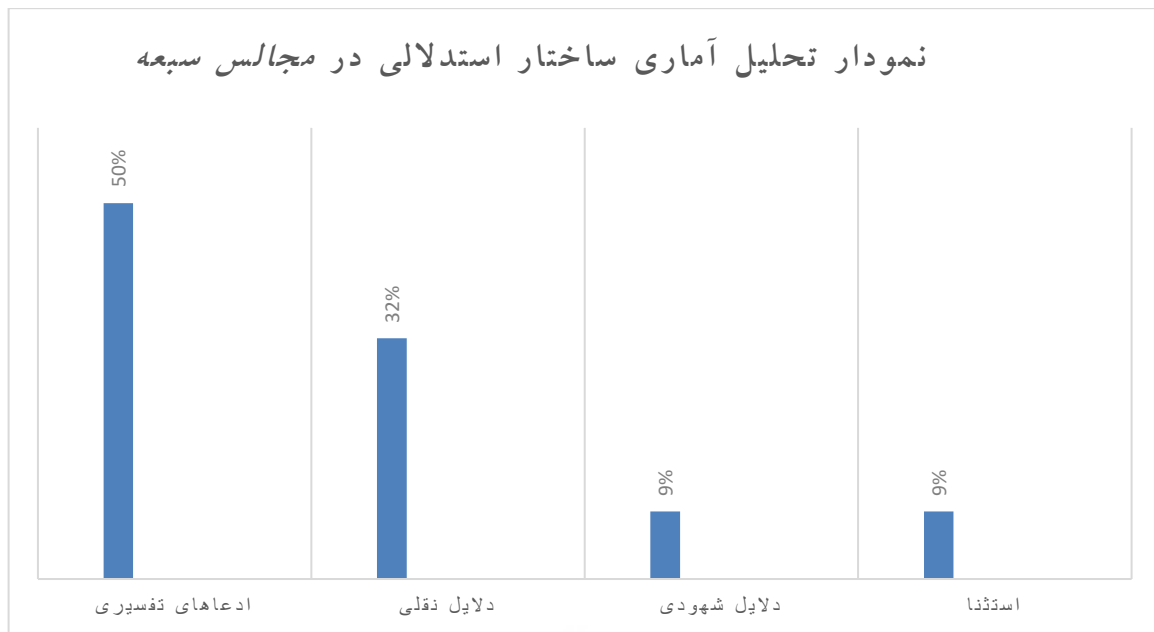
مولانا جلال‌الدین بلخی در استدلال‌های مجالس سبعة به شیوه‌ای کاملاً آگاهانه از این مؤلفه بهره برده است. او در بسیاری از مواقع، ادعایی را مطرح می‌کند که در نگاه نخست، کلی و قطعی به نظر می‌رسد؛ اما بلافاصله با استثنا، دامنه آن را محدود می‌کند تا هم، استدلالش محکم‌تر گردد و هم از اطلاق غیرواقعی پرهیزد؛ برای نمونه در جایی که سخن از ماهیت گناه و سرنوشت گناهکاران به میان می‌آید، ساختاری را به کار می‌گیرد که در تحلیل‌های استدلالی به آن «محدودیت بر ادعای کلی» گفته می‌شود؛ چراکه قاعده‌ای عام را به‌صورتی تنظیم می‌کند که از شمول بی‌حدومرز خارج شده، به حیطه‌ای خاص و معین محدود گردد (Toulmin, 1958, p. 105). در بخشی از مجالس در یک نگاه، به نظر می‌رسد که مولانا همچون بسیاری از متون کلامی، گناه را در تقابل مطلق با رستگاری قرار می‌دهد؛ اما با بررسی دقیق‌تر مجالس سبعة، می‌بینیم که او در جایی، این تقابل را می‌شکند و استثنایی ارائه می‌دهد که نشان می‌دهد حتی گناه نیز می‌تواند راهی برای رستگاری شود. در این بخش می‌خوانیم: «رسول اکرم صلی‌الله علیه و سلم گفت: شخصی بود «مقبل تمار» خرما فروختی... چون زن به دکان درآمد زن را بوسه داد... بعد از آن، رسول اکرم صلی‌الله علیه و سلم فرمود: بنده‌ای بود که گناه کند و آن گناه او را در بهشت آرد». در اینجا، انتظار داریم که براساس قواعد معمول، این فرد مستوجب عذاب باشد؛ اما استثنا در جمله «و آن گناه او را در بهشت آرد» تمامی ساختار منطقی قبلی را تغییر می‌دهد. این نوع استثنا در تحلیل‌های منطقی به‌عنوان «شرطی دوگانه» شناخته می‌شود؛ زیرا در ابتدا، اصلی را ارائه می‌کند (گناه مستوجب عذاب است)؛ اما در ادامه، حالتی را ذکر می‌کند که تحت آن، نتیجه قاعده اولیه تغییر می‌کند. این همان ساختاری است که در تحلیل‌های استدلالی، استثنای مطلق‌نما معروف است؛ یعنی مسئله‌ای که به‌ظاهر خلاف اصل به نظر می‌رسد؛ اما در حقیقت، استحکام بیشتری به اصل می‌بخشد؛ زیرا نشان می‌دهد که حتی مطلق‌ترین گزاره‌ها نیز در وضعیتی خاص، دچار تغییر می‌شود (Toulmin, 1958, p. 123).

۳-۴- تحلیل آماری

بررسی آماری در تحلیل ساختار استدلالی مجالس سبعه، نشان می‌دهد که ۵۰ درصد از کل استدلال‌ها را ادعاهای تفسیری تشکیل می‌دهد، درحالی‌که ۳۲ درصد دلایل نقلی و فقط ۹ درصد دلایل شهودی را شامل می‌شود. علاوه بر این، ۹ درصد دیگر مربوط به استثناءهاست که در تنظیم و محدودسازی ادعاها نقش کلیدی دارد. این تفاوت در فراوانی هر مؤلفه، الگوی روشنی از شیوه استدلال‌ورزی مولانا را آشکار می‌سازد که مبتنی بر تأویل و تفسیر در سطح ادعا و استناد به نقل در سطح دلیل است. تمرکز مولانا بر ادعاهای تفسیری به این دلیل است که حقیقت در عرفان، امری ایستا و قطعی نیست؛ بلکه وابسته به تأویل و تجربه شخصی است. او برای بیان مفاهیم معنوی از تمثیل و استعاره استفاده می‌کند؛ زیرا این روش امکان درک شهودی و دریافت‌های چندلایه از معنا را فراهم می‌آورد. این سبک بیانی، برای تبدیل شدن به استدلالی پذیرفتنی، نیاز به مشروعیت‌بخشی دارد. به همین دلیل، مولانا ۳۲ درصد از کل ساختار استدلالی خود را بر پایه نقل قرار می‌دهد؛ زیرا در نظام معرفتی دینی، اعتبار هر سخنی بسته به میزان تطابق آن با متون مقدس و سنت پیامبر است. در مقابل، دلایل شهودی تنها در ۹ درصد نمونه‌ها دیده می‌شود، هرچند در نظام فکری عرفانی، شهود برترین ابزار شناخت است. علت این سهم اندک، آن است که شهود تجربه‌ای شخصی و انتقال‌ناپذیر است و نمی‌توان آن را استدلالی همگانی برای اقناع مخاطب به کار برد؛ به همین دلیل، مولانا آن را بیشتر به عنوان ابزار تعمیق معنا به کار می‌گیرد تا حجتی برای مشروعیت‌بخشی. نکته مهم دیگر، حضور ۹ درصد استثناء در استدلال‌های مولانا است. این موضوع نشان می‌دهد که او از مطلق‌گرایی اجتناب می‌کند و در بسیاری از مواقع، ادعاهای خود را با قیده‌های محدودکننده تعدیل می‌کند تا شمول بیش از حد نداشته باشد. این شیوه باعث می‌شود استدلال‌ها انعطاف‌پذیرتر و برای مخاطب پذیرفتنی‌تر باشد.

جدول ۱-۱ جدول تحلیل آماری ساختار استدلالی در مجالس سبعه

درصد	بسامد (تعداد نمونه مشاهده شده)	مؤلفه استدلالی
۵۰	۵۵ نمونه	ادعاهای تفسیری (تأویلی و استعاری)
۳۲	۳۵ نمونه	دلایل نقلی (آیات، احادیث، نقل‌های دینی و تاریخی)
۹	۱۰ نمونه	دلایل شهودی (تجارب باطنی، کشف و شهود عرفانی)
۹	۱۰ نمونه	استثنا (شرایط نقض ادعاها و محدودیت‌های استدلالی)
۱۰۰	۱۱۰ نمونه	جمع کل نمونه‌های استدلالی

نتیجه

پژوهش حاضر با بررسی ساختارهای استدلالی در مجالس سبعه مولانا، مبتنی بر نظریه استیون تولمین، نشان داد که این اثر علاوه بر اینکه متنی عرفانی با محتوایی غنی است، انسجامی منطقی و استدلالی دارد که برای اقناع مخاطب به کار گرفته شده است. در این تحلیل مشخص شد که مولانا در طرح ادعاهای خود، از دو شیوه تفسیری و علی بهره گرفته است. ادعاهای تفسیری بر پایه تأویل پدیده‌های طبیعی و روزمره و در چهارچوب معرفت عرفانی استوارند، به گونه‌ای که برخی از مفاهیم‌های عینی را در قیاس با ساحت ماوراءطبیعی آن، معنا ببخشد. ادعاهای علی بر روابط سببی میان امور تأکید دارد و نشان می‌دهد که چگونه پدیده‌ها در نظام هستی، به مثابه علت و معلول به یکدیگر وابسته‌اند.

در کنار این ادعاها، ساختار استدلالی مجالس سبعه مبتنی بر دلایلی است که در دو دسته نقلی و شهودی جای می‌گیرد. دلایل نقلی متکی بر آیات، احادیث و روایات دینی‌اند و از آنجاکه در چهارچوب معرفت اسلامی حجیت دارد، نقش بنیادینی در تثبیت ادعاهای مولانا ایفا می‌کنند. افزون بر این، دلایل شهودی در استدلال‌های مولانا نقش مهمی دارد؛ زیرا بر تجربه عرفانی و دریافت‌های باطنی استوار است.

آنچه در این میان اهمیت دارد، شیوه محدودسازی دامنه ادعاها در مجالس سبعه است. برخلاف آموزه‌های تعلیمی که اغلب گزاره‌هایی مطلق را ارائه می‌دهد، مولانا از استثنائاتی بهره می‌گیرد که استدلال‌های او را از جزم‌اندیشی دور می‌سازد. او از این طریق، قاعده‌های عام را در چهارچوبی معین محدود می‌کند و با در نظر گرفتن حالات متفاوت، امکان تغییر نتایج را نیز در بطن استدلال خود جای می‌دهد. این روش علاوه بر اینکه موجب استحکام بیشتر استدلال می‌شود، انعطاف‌پذیری آن را نیز افزایش می‌دهد و نشان می‌دهد که حقیقت در منطق عرفانی، امری ایستا و مطلق نیست و در بستر شرایط و زمینه‌های گوناگون می‌تواند دلالت‌های متفاوتی داشته باشد.

در مجموع می‌توان گفت که مجالس سبعه از حیث استدلالی، اثری است که در آن، عناصر منطقی، معرفتی و بلاغی در هم تنیده است و در جهت اقناع مخاطب به کار رفته است. مولانا با بهره‌گیری از ادعاهای چندلایه، استدلال‌های نقلی و شهودی، تضمین‌های معرفتی و ارزش‌مدار و محدودسازی‌های استدلالی، رویکردی ارائه می‌دهد که هم بر اصول برهانی و هم بر

شیوه‌های بلاغی استوار است. نتایج آماری این رویکرد نشان می‌دهد که مولانا اغلب ادعاهای خود را به شیوه‌ای تفسیری مطرح می‌کند، برای مشروعیت‌بخشی به آنها بیشتر از دلایل نقلی بهره می‌برد و در مواقع محدودی از شهود به عنوان ابزاری برای تعمیق معنا استفاده می‌کند، در عین حال با به‌کارگیری استثنا، از مطلق‌گرایی پرهیز می‌کند و استدلال‌های خود را در چهارچوبی منطقی و منعطف ارائه می‌کند.

از دیگر سو، یک جنبه مهم استدلال‌های مولانا، تأثیر فرهنگ دینی قونیه در قرن هفتم هجری است. در این دوره، استناد به متون مقدس و سنت‌های دینی، ابزار اصلی اقناع در میان مخاطبان بود. مولانا این فرهنگ را در استدلال‌هایش منعکس کرده است. تحلیل کیفی این متن نشان می‌دهد که مولانا علاوه بر بهره گرفتن از سنت و عطف اسلامی و خطابه در دوران خویش از تمثیل‌های شاعرانه برای ارتباط با مخاطبان عرفانی استفاده کرده است؛ زیرا فرهنگ عرفانی قونیه که تحت تأثیر شعر پارسی و سنت صوفیانه بود به او این امکان را داد تا با تصاویر زنده، مفاهیم خویش را ملموس‌تر کند. این ترکیب، ساختاری را پدید آورده که علاوه بر اینکه با اصول معرفت‌شناختی عرفانی سازگار است، از نظر بلاغی و اقناعی نیز قدرت بسیاری دارد. بر این اساس، پیشنهاد می‌شود که در پژوهش‌های آینده، تحلیل استدلال‌های عرفانی در آثار دیگر متفکران همچون سنایی، عطار و... انجام شود تا به درک جامع‌تری از شیوه‌های اقناع در متون عرفانی منجر شود.

منابع

- ابن عربی، محی‌الدین (۱۳۹۳). *الفتوحات المکیه* (احمد علامه‌زاده، مترجم). حکمت.
- ارسطو (۱۴۰۰). *منطق ارسطو (ارگانون)* (میر شمس‌الدین ادیب سلطانی، مترجم). نشر نگاه.
- اسکویی، نرگس (۱۳۹۴). شیوه‌های تعلیلی شاعران سبک آذربایجانی. *شعرپژوهی*، ۱۷(۱)، ۲۹-۴۸.
- <https://doi.org/10.22099/jba.2015.2519>
- بازوند، علی، و امرایی، آرش (۱۳۹۹). جستاری در تأویل‌های مولوی از احادیث شریف در کتاب *مجالس سبعه و فیه ما فیه*. *مطالعات ادیان و عرفان تطبیقی*، ۵(۱)، ۳۷-۵۸. https://jrm.usb.ac.ir/article_6963.html
- پورمظفری، داوود (۱۳۹۰). گفتارنوشت‌های صوفیان؛ بازشناسی یک گونه نوشتاری. *نقد ادبی*، ۴(۱۵)، ۳۲-۶۰.
- <https://lcq.modares.ac.ir/article-29-9873-fa.html>
- جرجانی، عبدالقاهر (۱۴۳۳ق). *دلایل الإعجاز* (محمود محمد شاکر، محقق). دارالمدنی.
- جعفری‌تبار، حسن (۱۳۹۸). اجرای مدل استدلالی تولمین در حقوق. *مطالعات حقوق خصوصی*، ۴۹(۱)، ۳۵-۵۰.
- <https://doi.org/10.22059/jlq.2019.270582.1007138>
- رحمانی خلیلی، وحید، مشهور، پروین دخت، و سیدی، سید حسین (۱۳۹۸). بررسی ابعاد تعلیمی اشعار ذکرشده در *فیه ما فیه* و *مجالس سبعه* بر پایه نظریه تقابل‌های دوگانه. *تفسیر و تحلیل متون زبان و ادبیات فارسی (دهخدا)*، ۱۱(۴۱)، ۱۱۳-۱۳۶.
- <https://sanad.iau.ir/Journal/dehkhoda/Article/864644/FullText>
- رحیمی، سید مهدی، و بیدختی، فاطمه (۱۳۹۹). تضاد و متناقض‌نما در دیوان شمس با جستاری در تبارشناسی تضاد و متناقض‌نما در منابع بلاغی. *فنون ادبی*، ۱۲(۳)، ۶۷-۸۶. <https://doi.org/10.22108/liar.2020.119704.1726>
- سهروردی، شهاب‌الدین یحیی (۱۳۷۲). *حکمه الاشراق* (سید جلال‌الدین آشتیانی، مترجم). انتشارات دانشگاه تهران.
- صفری بندپی، اسد (۱۴۰۳). تحلیل عناصر زبان عرفانی مولانا در مجالس سبعه. *تفسیر و تحلیل متون زبان و ادبیات فارسی (دهخدا)*، ۱۶(۶۱)، ۱۴-۲۵. <https://sanad.iau.ir/Journal/dehkhoda/Article/864337>
- غلامرضایی، محمد (۱۳۸۷). مجلس‌گویی و شیوه‌های آن بر اساس مجالس سبعه مولوی. *پژوهشنامه ادبیات و علوم انسانی*، ۵۷(۵)، ۲۷۸-۲۵۷. <https://sid.ir/paper/66837/fa>

گلی‌زاده، پروین، و احمدی، خدیجه سادات (۱۴۰۲). تحلیل مقایسه‌ای مجالس سبعه و مکاتیب براساس فرانقش اندیشگانی در دستور نقش‌گرای هلیدی. *ادبیات عرفانی*، ۱۵ (۳۳)، ۱۰۱-۱۳۶.

<https://doi.org/10.22051/jml.2023.43628.2462>

مزینانی، ابوالفضل، و نصیری، سحر (۱۳۹۸). طرح روش تحقیق جهت کاربست نظریه‌ی استدلال تولمین در سبک‌شناسی، تحلیل گفتمان و زبان‌شناسی حقوقی. *جستارهای زبانی*، ۱۰ (۳)، ۱۶۹-۱۸۹.

<https://lrr.modares.ac.ir/article-14-16712-fa.html>

مولانا، جلال‌الدین محمد بلخی (۱۳۹۰). *مجالس سبعه* (محمدعلی موحد، مصحح). هرمس.

References

- Aristotle. (2021). *The logic of Aristotle (Organon)* (M. S. A. Sultani, Trans.). Nagah. [In Persian].
- Bacon, F. (1620). *Novum Organum*. William Rawley. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139149587>
- Bazvand, A., & Amraei, A. (2020). An inquiry into Rumi's interpretations of noble hadiths in Majalis-e Sab'a and Fihi Ma Fihi. *Journal of Comparative Religions and Mysticism Studies*, 5(1), 37-58. <https://doi.org/10.22111/jrm.2021.37945.1062> [In Persian].
- Gholamrezai, M. (2008). Sermon delivery and its methods based on Rumi's Majalis-e Sab'a. *Research Journal of Literature and Humanities*, (57), 257-278. <https://sid.ir/paper/66837/fa> [In Persian].
- Golizadeh, P., & Ahmadi, K. S. (2023). A comparative analysis of Majalis-e Sab'a and Makatib based on the ideational metafunction in Halliday's systemic functional grammar. *Journal of Mystical Literature*, 15(33), 101-136. <https://doi.org/10.22051/jml.2023.43628.2462> [In Persian].
- Ibn Arabi, M. (2014). *Al-Futuhat al-Makkiyya* (A. Allamazadeh, Trans.). Hekmat Publishing Institute. [In Persian].
- Jafari Tabar, H. (2019). Implementation of Toulmin's argumentative model in law. *Private Law Studies*, 49(1), 35-50. <https://doi.org/10.22059/jlq.2019.270582.1007138> [In Persian].
- Jurjani, A. Q. (2012). *Dalā'il al-i-jāz* (M. M. Shaker, Ed.). Dar al-Madani. [In Persian].
- Mazinani, A., & Nasiri, S. (2019). Designing a research method for applying Toulmin's argumentation theory in stylistics, discourse analysis, and legal linguistics. *Linguistic Inquiries*, 10(3), 169-189. <https://lrr.modares.ac.ir/article-14-16712-fa.pdf> [In Persian].
- Oskoui, N. (2015). Instructional methods of Azerbaijani style poets. *Poetry Studies*, 7(1), 29-48. <https://doi.org/10.22099/jba.2015.2519> [In Persian].
- Popper, K. (2002). *The Logic of Scientific Discovery*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203994627>
- Pourmazhari, D. (2011). Sufis' speech-texts: Recognition of a written genre. *Literary Criticism*, 4(15), 32-60. <https://lcq.modares.ac.ir/article-29-9873-fa.html> [In Persian].
- Rahimi, S. M., & Bidakhti, F. (2020). Contradiction and paradox in the Divan-e Shams with a study on the genealogy of contradiction and paradox in rhetorical sources. *Literary Arts*, 12(3), 67-86. <https://doi.org/10.22108/liar.2020.119704.1726> [In Persian].
- Rahmani Khalili, V., Mashhoor, P. D., & Seyyedi, S. H. (2019). Investigating the educational dimensions of poems mentioned in Fihi Ma Fihi and Majalis-e Sab'a based on the theory of binary oppositions. *Dehkhoda Journal of Persian Language and Literature Interpretation and Analysis*, 11(41), 113-136. <https://sanad.iau.ir/Journal/dehkhoda/Article/864644/FullTex> [In Persian].
- Rumi, J. M. B. (2011). *Majalis-e Sab'a* (M. A. Movahed, Ed.). Hermes. [In Persian].
- Safari Bandpei, A. (2024). Analysis of Rumi's mystical language elements in Majalis-e Sab'a. *Dehkhoda Journal of Persian Language and Literature Interpretation and Analysis*, 16(61), 14-25. <https://sanad.iau.ir/Journal/dehkhoda/Article/864337> [In Persian].
- Suhrawardi, S. Y. (1993). *Hikmat al-ishraq* (S. J. Ashtiani, Trans.). University of Tehran Press. [In Persian].
- Toulmin, S. (1958). *The Uses of Argument*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511840005>
- Toulmin, S. (2003). *Return to Reason*. Harvard University Press. <https://doi.org/10.4159/9780674039585>